

Analýza populizmu podľa Ernesta Laclaua

Analysis of populism by Ernesto Laclau

Barbara Biháryová

Abstrakt

Populizmus dnes predstavuje často skloňovaný pojem tak na akademickej pôde, ako i na samotnej politickej scéne, v médiách a medzi laickou verejnosťou. Skutočnosťou je, že hoci v našej spoločnosti tento pojem používa takmer každý, len málokto vie, čo vlastne znamená.

V tomto článku sa preto budeme zaoberať otázkou, ktorá sa stala predmetom analýz mnohých teoretikov, otázkou, čo je to populizmus. Jedným z tých teoretikov je Ernesto Laclau (1935–2014), ktorý populizmus nechápe ako ideológiu, ale ako istú stratégiu resp. spôsob komunikácie.

V prvej časti nášho článku vymedzíme pojem „populizmus“, pričom upozorníme na jeho viaceré rozličné interpretácie ako aj na to, aké je jeho spoločné základné analytické jadro. V nasledujúcich častiach článku sa už zameriame na analýzu populizmu podľa Ernesta Laclaua.

Cieľom nášho článku je teda analýza teórie populizmu podľa E. Laclaua v kontexte súčasnej situácie na domácej i svetovej, nielen politickej scéne.

Kľúčové slová

populizmus, analytické jadro, ľud a elita, Laclau, stratégia a spôsob komunikácie, požiadavky

Abstract

Populism nowadays is often used concept both in the academic field, as well as on the political scene itself, in the media and among the general public. The fact is that although almost everybody uses this term in our society, only few know what it really means.

This article will therefore deal with a question that has been the subject of many theorists' analysis, the question what populism means. One of the theorists is Ernesto Laclau (1935–2014) which does not understand populism as ideology, but as some special strategy or way of communication.

In the first part of our article we will define the term “populism”, highlight its multiple interpretations as well as its common analytical core. In the following sections of the article, we will focus on the analysis of populism by Ernest Laclau.

The aim of our article is therefore to analyze the theory of populism according to E. Laclau in the context of the current situation on the domestic and global political scene.

Keywords

populism, analytical core, people and elite, Laclau, strategy and way of communication, demands

Pojem a charakteristika populizmu

Populizmus je pojmom, ktorý sa dnes veľmi často stáva predmetom diskusií nielen v oblasti politiky, ale aj v akademických kruhoch, v médiách a v rámci samotnej verejnosti. Niet ale pochyb o tom, že mnoho z diskutérov, najmä v médiách a medzi laikmi, ani nevie, čo pojem „populizmus“ presne znamená. Náš článok sa preto zameriava na jednu z najznámejších teórií populizmu, na teóriu populizmu podľa Ernesta Laclaua.

Na rozdiel od vágneho a pejoratívneho využívania populizmu predovšetkým médiami a politikmi, Laclau chápe pojem populizmu nie ako špecifickú ideológiu, ale skôr ako formu vyjadrovania ľudu, ktorá je typická v krízových momentoch, tzn. keď ľud vzhľadom na konanie či skôr nekonanie elity, ktorú zväčša predstavujú skorumpovaní politici a neefektívne byrokratické štátne inštitúcie, pociťuje nespokojnosť a frustráciu. Laclauova koncepcia populizmu sa tak stáva veľmi užitočnou, pretože ani my sa dnes nevieme ubrániť pocitom frustrácie, nespokojnosti a sklamaní zo súčasného diania na spoločensko-politickej scéne doma i v zahraničí. Laclauova teória populizmu nám umožňuje lepšie pomenovať a pochopiť príčiny vzniku tohto nežiaduceho stavu v spoločnosti. Ale nielen to. Nastoluje i nasledujúce otázky: Kto alebo aké inštitúcie tvoria zdroj našej frustrácie? V akom momente sa naše požiadavky stávajú bojovnými požiadavkami? Ako dospieť k riešeniu našej frustrácie a nespokojnosti, t. j. ako prinútiť elity, aby našim požiadavkám vyhovelí? Avšak, predtým ako sa pokúsime odpovedať na tieto a iné otázky, resp. bližšie predstaviť samotnú analýzu teórie populizmu podľa E. Laclaua, sa v prvej časti nášho článku budeme snažiť objasniť význam a základnú charakteristiku populizmu. Existuje niekoľko interpretácií pojmu „populizmus“.

Za tie najčastejšie však považujeme tri. Po prvé, populizmus sa považuje za špecifický štýl komunikácie, ktorý sa vyznačuje vysokou emocionalitou, jednoduchosťou a zameranosťou na primárne inštinkty voličov, pričom im ponúka jednoduché riešenia na zložité problémy. Po druhé, populizmus sa interpretuje ako oportunistická politika, ktorej cieľom je rýchle uspokojenie voličov. V tejto súvislosti sa často stretávame s nezodpovednou, redistributívnou politikou, prostredníctvom ktorej si politici podporu svojich voličov „kupujú“. A napokon po tretie, populizmus je interpretovaný ako istá forma vodcovského štýlu, pomocou ktorého charizmatický líder mobilizuje svojich sympatizantov.¹ Ako upozorňuje Nociar, predovšetkým prvé dve zo spomínaných interpretácií sú pejoratívne, normatívne a problematické z hľadiska operacionalizácie a možno ich opísať vhodnejšími termínmi ako „demagógia“ či „oportunizmus“.² Všetky uvedené interpretácie sú veľmi rozšírené, a to najmä v médiách a medzi laickou verejnosťou. V skutočnosti však nezachytávajú podstatu toho, ako je populizmus charakterizovaný v odborných akademických kruhoch. Na druhej strane treba ale povedať, že toto zamieňanie termínov v bežnom diskurze sa čiastočne premieta aj do odbornej diskusie.

Ako sme sa už vyššie zmienili, na základe zamieňania populizmu s demagógiou je populizmus častokrát apriori vnímaný ako negatívny fenomén. Takýto postoj potom aj negatívne ovplyvňuje diskusie o vzťahu medzi populizmom a demokraciou. Negatívne konotácie sa tiež odrážajú aj v interpretácii a v používaní termínu „populistická politická strana“ ako aj v prípade označenia nejakého jednotlivca za populistu. Tieto negatívne konotácie pojmu „populizmus“ sú príčinou aj jeho komplikovaného vymedzenia vo vedeckej oblasti. Okrem problému pri označovaní politických straníckych subjektov, ktoré bývajú označované za populistické, sa stretávame aj so stotožňovaním populizmu s nacionalizmom či pravicovým extrémizmom. V tomto kontexte je však potrebné upozorniť, že vzhľadom na skutočné pôsobenie nielen politických subjektov môžeme

1 Porovnaj Cass Mudde, The populist Zeitgeist, *Government and Opposition* 39, 2004, č. 4, s. 541–563. Cass Mudde, *Are Populists Friends or Foes of Constitutionalism?* [online, cit. 13. 3. 2018], dostupné na <http://www.fljs.org/sites/www.fljs.org/files/publications/Mudde_0.pdf>.

2 Tomáš Nociar, Politológov sprievodca „terminologickým chaosom“: terminológia, charakteristika a konceptualizácia krajnepravicovej ideologickej rodiny, *Rexter – časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu* 14, 2016, č. 1, s. 44–91: 58 [online, cit. 13. 3. 2018], dostupné na <<http://www.rexter.cz/politologov-sprievodca-terminologicky-chaosom-terminologia-charakteristika-a-konceptualizacia-krajnepravicovej-ideologickej-rodiny/2016/05/08/>>.

tvrdiť, že nie každý populist je extrémista, ale každý extrémista môže zároveň aj vykazovať populistické prvky. K nejednoznačnosti pojmu „populizmus“ však prispieva i vytváranie jeho rôznych typológií ako napr. výlučný/uzavretý populizmus, nacionálny populizmus, nový populizmus, xenofóbny populizmus či nacionalistický populizmus. Tieto sú totiž mnohokrát svojím významom vzdialené, ba dokonca v rozpore s prevládajúcim poňatím populizmu v odbornej literatúre. Problémy pri interpretácii a používaní daného pojmu však nastávajú aj vtedy, keď pri zachytávaní rovnakého fenoménu alebo presnejšie povedané rovnakého typu politických subjektov sa v odbornom diskurze používajú odlišné termíny či klasifikačné schémy s podobným významom ako napr. anti-political establishment parties, anti-party parties, anti-mainstream parties, protest parties, discontent parties, unorthodox parties alebo tiež antisystémové strany.³

Napriek vyššie uvedeným problémom pri interpretácii pojmu „populizmus“ sa väčšina autorov zaoberajúcich sa populizmom zhodla na jeho štyroch základných a navzájom úzko prepojených charakteristikách.⁴ Po prvé, ľud a elita tvoria v spoločnosti homogénne skupiny; po druhé, medzi ľuďom a elitou panuje antagonistický vzťah; po tretie, ľud je hodnotený pozitívne a elita negatívne; a po štvrté, ľud je chápaný ako morálne neskazený suverén. Uvedené charakteristiky vytvárajú tzv. analytické jadro populizmu.

Analytické jadro populizmu

V súvislosti s prvou charakteristikou analytického jadra si je potrebné uvedomiť, že základným pojmom populizmu je ľud, ktorý je vnímaný ako monolitická alebo homogénna skupina so spoločnými záujmami. V rámci krajne pravicového populizmu sa stretávame s etnickou koncepciou ľudu. To znamená, že zo svojho konceptu vylučuje spolu s elitami aj iné časti spoločnosti, a to predovšetkým menšiny. Tie sú charakterizované na etnickej, národnej,

3 Vlastimil Havlík – Aneta Pinková, Populisté, protestní strany, outsideri? Několik poznámek ke konceptualizaci populistických politických stran, *Rexter – časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu* 10, 2012, č. 2, s. 121–153 [online, cit. 13. 3. 2018], dostupné na <<http://www.rexter.cz/populiste-protestni-strany-outsideri-nekolik-poznamek-ke-konceptualizaci-populisticky-ch-politicky-ch-stran/2012/11/11/>>.

4 Medzi tých najznámejších patria autori ako C. Mudde, M. Canovan, P. Taggart či Ch. Moufè a E. Laclau.

náboženskej alebo rasovej báze. Koncept ľudu sa tak v populistickom krajne pravicovom diskurze stáva teritoriálnym, etnicky a kultúrne špecifikovaným. Z uvedeného podľa nášho názoru vyplýva, že ľud je v tomto prípade považovaný za národ, ktorý je tvorený jednotlivcami zdieľajúcimi jasné rasové a kultúrne atribúty. Takýmto nativistickým pohľadom na to, kto patrí do ľudu a kto nie, sa podľa Nociara vytvárajú národné komunity, čo takisto môže vyústiť okrem iného aj do xenofóbie.⁵

Podľa druhej spomínanej charakteristiky analytického jadra populizmu je ľud vymedzovaný v protiklade k vládnucej elite. Tá sleduje len svoje vlastné záujmy, pričom obmedzuje záujmy a demokratické práva ľudu. Na základe toho môžeme usúdiť, že podstatou populizmu sa stáva diskurzívna konštrukcia nepriateľa. Práve takýto nepriateľsky ladený diskurz voči vládnucej elite naďalej udržiava ideu ľudu, ktorý sa napriek situácii snaží presadzovať svoje záujmy.⁶ V tomto zmysle tiež môžeme tvrdiť, že občania sú nereprezentovaní nimi zvolenými elitami. Predstavitelia populizmu preto vyjadrujú rozhorčenie s establishmentom, elitou či mocenským blokom, tzn. jednoducho s tým, kto disponuje vládnuťou mocou. Prezентujú sa tak ako zástancovia „čistej“ politiky, vystupujú proti korupcii a tvrdia, že práve oni dokážu napraviť onen antagonistický vzťah medzi ľudom a elitou. Je dôležité uvedomiť si, že hoci populizmus kritizuje vládnucu elitu a mechanizmy systému zastupiteľskej demokracie, nevystupuje proti samotnej demokracii. Populisti teda nespochybňujú demokratické princípy. Výnimkou sú samozrejme krajne pravicovo orientovaní populisti.

Na základe uvedeného je však zrejmé, že všetky typy populizmu sa odvolávajú na pozitívne vnímaný ľud, no zároveň sa negatívne vymedzujú voči elitám, ktoré častokrát označujú za skorumpované.

V súvislosti s poslednou charakteristikou analytického jadra populizmu upozorňujeme na skutočnosť, že jeho predstavitelia sa považujú za jediného dôveryhodného obhajcu záujmov ľudu, pričom ten vystupuje ako morálne neskazený suverén. Podľa predstaviteľov populizmu skorumpované vládnuce elity zbavili ľud moci, ktorú zneužívajú vo svoj vlastný prospech. Populisti preto poskytujú isté riešenia, prostredníctvom ktorých by bolo možné oslabiť moc skorumpovaných a nekompetentných elít. Tento cieľ považujú za najdôležitejší, pričom tvrdia, že reprezentujú a obhajujú záujmy „obyčajných“ ľudí.

5 T. Nociar, *Politológov sprievodca „terminologickým chaosom“*..., s. 59.

6 Ernesto Laclau, *What's in a Name?*, in Panizza, F. (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*, London - New York: Verso, 2005, s. 32-50.

Napriek tu predstavenému analytickému jadrú populizmu, s ktorým sa stretávame v koncepciách mnohých autorov zaoberajúcich sa populizmom, panujú v odbornej akademickej obci rozdielne názory na to, či populizmus je alebo nie je ideológiou. Ako sme už vyššie spomenuli, jedným z autorov, ktorí zastávajú stanovisko, že populizmus nemožno považovať za ideológiu, je práve Ernesto Laclau.

Prečo populizmus nie je ideológiou?

Ernesto Laclau (1935–2014) bol významný filozof, politológ a univerzitný profesor politických vied. Doktorandské štúdium absolvoval na Univerzite v Oxforde. Na Univerzite v Essexu založil teoretickú školu venovanú analýze diskurzívnej ideológie. Spolu so svojou manželkou, belgickou politickou filozofkou, Chantal Mouffe (*1943) bol predstaviteľom postmarxizmu. Vo svojej hlavnej práci *Hegemony and Socialist Strategy* (1985) predstavili svoje chápanie politiky ako boja o zmysel, tzn. význam. Toto chápanie sa však nevyznačuje ani diskusiou o tom, čo je pravdivé alebo nie, ani o pozíciách, ktoré už existujú či boli vytvorené v iných oblastiach. Vyznačuje sa skôr praxou artikulácie, ktorá konštruuje jednu alebo druhú pozíciu, resp. jeden alebo druhý význam na základe faktov. Tie môžu nadobudnúť veľmi odlišný význam, a to podľa toho, ako sú vyberané, zoskupované a najmä protichodné.

Skôr než prejdeme k samotnej analýze populizmu podľa Laclaua, zameriame sa na jeho argumenty podporujúce záver, že populizmus nie je ideológiou.

V prípade, že pojmu „populizmus“ pripíšeme akýkoľvek ideologický obsah, pri pokuse definovať ho sa ocitneme v záplave výnimiek a problémov. Nie je totiž bezprostredne zrejmé, aký populizmus označíme za ideológiu, pretože niektoré ideológie ako napr. fašizmus, komunizmus, socializmus, liberalizmus sa môžu vyznačovať aj určitými prvkami populizmu. To znamená, že „čistý“ populizmus ako ideológia neexistuje. V tomto kontexte Laclau tvrdí, že je priam nemožné „najít onu poslední pevnost, v níž bychom našli ‚čistý populismus‘, neredukovatelný na ony ostatní alternativní charakterizace“.⁷ Z toho vyplýva, že pojem „populizmus“ nie je možné presne definovať, a to ani ako ideológiu, pretože populizmus nemožno vymedziť pomocou

7 Ernesto Laclau, *Emancipace a radikální demokracie*, prel. Jan Bība – Josef Fulka, Praha: Karolinum, 2013, s. 180.

obsahov výpovedí, ale spôsobom, akým sú tieto obsahy zdeľované. Z toho vyplýva, že populizmus môžeme považovať za akúsi komunikačnú stratégiu, v prípade politiky resp. politickej praxe.

Ako sme už spomínali, v súčasnosti, keď je pojem „populizmus“ tak často skloňovaný či už medzi samotnými politikmi, alebo v médiách, je väčšinou vnímaný negatívne a vyvoláva búrlivé emócie. Vidíme to napríklad v politických diskusiách, keď jeden politik označí toho druhého za populistu, pričom pojem „populista“ je chápaný ako nadávka. Takéto negatívne uchopovanie pojmu „populizmus“ je jednou z príčin jeho problematického teoretického vymedzenia. Ak sa však pozrieme na vystupovanie predstaviteľov niektorých politických strán, ktorých môžeme vzhľadom na štyri základné charakteristiky analytického jadra populizmu⁸ označiť za populistov, pozorujeme, že ich hlavným prostriedkom, ako na seba upozorniť ľud, je vyvolávať v ňom negatívne emócie voči vládnucej skorumpovanej elite. Obrazom toho je nejaký líder politickej strany, skúsený rečník, ktorý stojí pred davom ľudí na námestiach alebo vystupuje pred televíznymi kamerami na tlačovej besede a s vášňou hovorí o tom, ako nás predstavitelia vládnucej elity vykorisťujú a okrádajú, pričom sám sľubuje ľuďom, že práve on, resp. príslušná strana, je zárukou čestnosti a transparentnosti. Častokrát však ponúka jednoduché riešenia na zložité problémy, čo sa v konečnom dôsledku môže ukázať ako nefunkčné.

Hoci populizmus útočí najmä na našu emocionálnu stránku, Buraj upozorňuje, že „niekedy sa populistu naopak odvolávajú na rozum a vyzývajú nedať sa citovo vydierať (povedzme nejakými tragickými zábermi utopeného dieťaťa imigranta)“.⁹ Takýto hlas rozumu môžeme považovať za nástroj vypočítavej kalkulácie. Buraj takisto upozorňuje, že takáto „túžba nastoliť vládu rozumu môže v tejto podobe skrývať nebezpečenstvo organizovaného kolektívneho násillia voči všetkým tým, ktorí nezodpovedajú kritériám (normám) určitého sociálneho/politického poriadku“.¹⁰

Pre Laclaua nie je pojem „populizmus“ ani pozitívny, ani negatívny. Populizmus možno podľa neho jednoducho považovať za jednu zo spoločenských

8 Pozri kap. „Pojem a charakteristika populizmu“.

9 Ivan Buraj, Pokus o teoretické uchopenie populizmu, in *Veda, racionalita a hodnoty* [elektronický zdroj], Bratislava: Stimul, 2016, s. 36–46: 37 [online, cit. 25. 2. 2018], dostupné na <http://veshod.sk/wp-content/uploads/2016/10/pokus_o_teoreticke_uchopenie_populizmu-buraj.pdf>.

10 *Tamtiež*, s. 38.

logik artikulácie menších spoločenských jednotiek ako predstavuje skupina.¹¹ Základnou kategóriou tejto logiky sú požiadavky, o ktorých bude bližšie pojednávať nasledujúca časť našej práce.

„Požiadavka“ ako východisko Laclauovej analýzy populizmu

Pri analýze populizmu podľa E. Laclaua je nevyhnutné najskôr definovať jej základnú kategóriu, tzn. kategóriu požiadavky. Čo pre Laclaua predstavuje „požiadavka“ a ako súvisí s populizmom? Pokúsime sa odpovedať v tejto časti nášho článku.

Laclau kategóriu požiadavky chápe ako základnú formu budovania sociálnej interakcie, pričom rozlišuje jej dva typy – požiadavka ako žiadosť a požiadavka ako aktívnejšie predloženie žiadosti. Pod výrazom „požiadavka ako žiadosť“ si môžeme predstaviť situáciu, keď sa nejaká skupina ľudí obráti so svojou konkrétnou požiadavkou na príslušnú inštitúciu, ktorá danej požiadavke napokon vyhovie. V tom prípade pociťujú žiadatelia uspokojenie. Naopak čo sa týka požiadavky ako aktívnejšieho, tzn. opakovaného predloženia žiadosti, príslušná inštitúcia ju nielenže nerieši, ale dokonca ju riešiť odmieta. V prípade, že tieto opakovane predkladané požiadavky zostávajú nevypočítané, ľudia pociťujú nespokojnosť a frustráciu. Tá sa zväčšuje s tým, ako ich daná inštitúcia odmieta uspokojiť. Zo spomenutých dvoch druhov požiadaviek vznikajú aj dve logiky, t. j. logika diferencie a logika ekvivalencie. V tejto súvislosti je však dôležité upozorniť na skutočnosť, že Laclau tu pod pojmom „logika“ nerozumie vednú disciplínu o správnom myslení, ale spôsob ako sú artikulované požiadavky, resp. ako je utváraný ich význam. Pri logike diferencie je význam požiadaviek konštruovaný na základe vzťahu diferencie, tzn. rozdielnosti, zatiaľ čo pri logike ekvivalencie na základe vzťahu ekvivalencie, tzn. rovnocennosti. Presnejšie povedané, pri logike diferencie je každá jedna požiadavka od tej druhej oddelená, resp. všetky sú izolované, a preto netvoria reťazec. Naopak pri logike ekvivalencie sú požiadavky vzájomne previazané vzťahom ekvivalencie, tzn. rovnocennosti, pričom tvoria reťazec.¹²

Ako sme už vyššie spomínali, ak nejaká spoločenská požiadavka nadobudne podobu žiadosti, nie je uspokojená vďaka samospráve, ale prostredníctvom apelu k inej inštancii, ktorá rozhoduje rozhodovacou mocou. To,

11 E. Laclau, *Emancipace a radikální demokracie...*, s. 181.

12 *Tamtiež*, s. 183–184.

že k žiadosti skutočne dôjde, poukazuje na to, že rozhodovacia moc vyššej inštalácie nie je spochybnená. Požiadavka ako žiadosť predstavuje izolovanú požiadavku, tzn. v sebe samej. Laclau v tejto súvislosti vyslovuje záver, že „žiadosti tohoto typu, v nichž jsou požadavky izolované nebo individuálně uspokojované, nevytvářejí v rámci sociálna žádnou propast nebo hranici“.¹³ Sociálni aktéri práve naopak prijímajú legitimitu ktorejkoľvek z inštalácií procesu. Tieto spoločenské logiky, tzn. logiky, ktoré fungujú v súlade s inštitucionalizovaným, diferenčným modelom, Laclau nazýva logikami diferencie. Ako už bolo povedané, význam predkladaných požiadaviek je tu vytváraný na základe vzťahu diferencie, tzn. tým, že sú tieto požiadavky od seba izolované, každá jedna nadobúda odlišný význam. Takéto logiky predpokladajú, že nejestvuje nijaká spoločenská trhlna či priepasť, pretože požiadavky, resp. žiadosti, ktoré sú na základe nich predkladané, sú príslušnými inštitúciami splnené.¹⁴

V prípade druhého, vyššie spomenutého typu požiadavky, t. j. požiadavky ako aktívnejšieho, teda opakovaného predkladania žiadosti, ktorá je napokon zamietnutá, bez pochyby vzniká stav spoločenskej frustrácie. Jedna nevyriešená požiadavka ale nemá za následok nijaké zásadné zmeny. Ak však existuje veľká škála neriešených požiadaviek, mnohonásobné sklamanie stojí za vznikom sociálnych logík celkom odlišného druhu. Tým, že sú tieto požiadavky neriešené, vyznačujú sa určitou mierou negatívosti. Takáto situácia, tzn. situácia, v ktorej sa nahromadujú nesplnené požiadavky, predstavuje prvú podmienku politickej artikulácie populizmu. V tomto prípade sa stretávame s logikou ekvivalencie, pričom nesplnené požiadavky vytvárajú už vyššie spomínaný tzv. ekvivalenčný reťazec, v ktorom sú jednotlivé požiadavky utvárané na základe vzťahu ekvivalencie, tzn. rovnocennosti.¹⁵

Tento neustále sa predlžujúci reťazec nesplnených požiadaviek je príčinou vzniku spoločenskej trhliny, ktorá sa spolu s ním zväčšuje. Hlavný rozdiel medzi logikou ekvivalencie a logikou diferencie teda spočíva v tom, či sú dané požiadavky príslušnou inštitúciou splnené alebo nie a aký vzťah je medzi nimi. V tomto kontexte môžeme hovoriť aj o odlišnosti subjektov požiadavky, tzn. kto túto požiadavku predkladá.

13 *Tamtiež*, s. 183.

14 *Tamtiež*, s. 183.

15 *Tamtiež*, s. 184.

Demokratický a ľudový subjekt

Pochopiteľne, že obe vyššie charakterizované logiky, t. j. logika diferencie a logika ekvivalencie, sa vyznačujú aj rozdielnym typom subjektov požiadavky. V prvom prípade diferenčnej logiky je subjekt požiadavky rovnako izolovaný ako sama požiadavka. Neznamená to však, že požiadavku vznáša jeden izolovaný jedinec, pretože aj požiadavky viacerých jedincov ako skupiny môžu byť nejakou inštitúciou splnené. Ak teda subjekt vznáša požiadavku, ktorej je napokon vyhovené, hovoríme o subjekte demokratickom. Opäť je tu však dôležité vysvetliť Laclauovu svojskú terminológiu, tzn. prečo v tomto prípade používa práve prívlastok „demokratický“. To, že bolo požiadavkám zo strany inštitúcií vyhovené, odkazuje podľa Laclaua na demokratické politické zriadenie, pretože práve v demokracii by mal nastať stav, kedy nami zvolení štátni predstavitelia akceptujú naše potreby, resp. požiadavky. V druhom prípade, t. j. v prípade logiky ekvivalencie, je subjekt na rozdiel od demokratického subjektu širší, pretože jeho subjektivita je výsledkom viacerých demokratických požiadaviek, ktoré sú ale príslušnou inštitúciou ignorované. Hovoríme preto o subjekte ľudovom.¹⁶ Ako sme už spomínali, jednou zo základných charakteristík populizmu je, že ľud vystupuje proti elitám, pretože tie jeho požiadavky neriešia, ba až ignorujú. Takéto požiadavky sú predmetom ekvivalenčnej logiky, na základe ktorej vytvárajú ekvivalenčný reťazec. No a práve preto Laclau užíva termín „ľudový subjekt“. Odkazuje na základný cieľ populizmu, t. j. „boj“ ľudu proti elitám. Z týchto záverov okrem iného podľa Laclaua vyplýva, že „čím viac spoločenských požiadaviek má tendenciu byť diferentne včlenené do úspešného inštitucionálneho systému, tým slabší budú ekvivalenční vazby a tým menej pravdepodobné bude utvorenie ľudovej subjektivity“.¹⁷ No na druhej strane takisto platí, že „situácie, v ních väčší množstvom nespĺnených požiadaviek koexistuje se vzrústajúcej neschopnosťou jejich diferentného začlenením ze strany inštitucionálneho systému, naopak vytvárajú populizmus vedúci k populistickému roztržce“.¹⁸ Dôsledkom tejto analýzy je, že prejavenie ľudovej subjektivity nejestvuje bez vytvorenia určitej vnútornej hranice, tzn. hranice oddeľujúcej požiadavky od inštitucionálneho systému. Podľa toho, či inštitucionálny systém požiadavkám vyhovie, môžeme hovoriť o sile ekvivalenčnej väzby medzi nimi. V prípade, že bolo požiadavkám zo

16 Pozri *tamtiež*, s. 184.

17 *Tamtiež*, s. 184.

18 *Tamtiež*, s. 185.

strany inštitúcií vyhovené, tieto ekvivalenčné väzby sú príliš slabé na to, aby dokázali vytvoriť ľudovú subjektivitu, t. j. ľudový subjekt. Ak ale inštitúcie nedokážu, ba dokonca nechcú tieto požiadavky uskutočniť, ekvivalenčné väzby v ekvivalenčnom reťazci nespĺnených požiadaviek sa stávajú silnejšími, čo napokon predpokladá vznik populizmu. Ako sme uvádzali v prvej časti našej práce, medzi základné charakteristiky analytického jadra populizmu patrí aj rozdelenie spoločnosti na dva tábory, t. j. na elitu a ľud. Aj v prípade analýzy populizmu podľa Laclaua môžeme tvrdiť, že spoločnosť je rozdelená na dva tábory – na tých, ktorí majú moc, a na utlačovaných. Sú to práve ekvivalenčné ľudové diskurzy, ktoré v momente svojho vzniku, tzn. nespĺnením požiadaviek inštitucionálnym systémom, spoločnosť takto rozdeľujú. To má za následok okrem iného aj spresnenie povahy požiadaviek, ktoré prestávajú byť „obyčajnými“ žiadosťami a stávajú sa požiadavkami bojovnými.¹⁹

Na základe tu interpretovanej Laclauovej analýzy môžeme za štrukturálne rysy potrebné na vymedzenie populizmu považovať: ekvivalenciu, ľudovú subjektivitu a dichotomické budovanie spoločnosti okolo určitej, vyššie definovanej, vnútornej hranice. Takisto je však nevyhnutné identifikovať to, čo populizmus reprezentuje.²⁰ Touto problematikou sa budeme zaoberať v nasledujúcej, záverečnej časti nášho článku o analýze populizmu podľa E. Laclaua, pričom vymedzíme pojem prázdneho a plávajúceho signifikantu.

Prázdny a plávajúci signifikant

Úlohu reprezentanta populizmu zaujíma v určitom momente len jedna konkrétna požiadavka z ekvivalenčného reťazca. Táto pritom prestáva byť sama sebou a začína byť jednoducho vyjadrením ostatných nespĺnených požiadaviek. Zoberme si napríklad aktuálnu situáciu na Slovensku, kedy slovenský ľud žiada predčasné voľby. Požiadavka predčasných volieb je ale len jednou z mnohých požiadaviek ekvivalenčného reťazca ako napr. objektívne a transparentné vyšetrenie vraždy novinára a jeho priateľky, odstúpenie súčasného policajného prezidenta a nový systém menovania jeho nástupcu, odpolitizovanie dôležitých funkcií v štátnej a verejnej správe, zefektívnenie a transparentnenie systému štátnej a verejnej správy a pod. Zo všetkých týchto požiadaviek ekvivalenčného reťazca sa stala práve požiadavka predčasných

19 Pozri *tamtiež*, s. 185.

20 Pozri I. Buraj, *Pokus o teoretické uchopenie populizmu...*, s. 40.

volieb reprezentantom populizmu, pretože nespokojnosť ľudu spôsobená spoločenskou situáciou a neriešením vyššie uvedených požiadaviek vyústila až do požiadavky predčasných volieb.

V opozícii k ekvivalenčnému reťazcu nesplnených požiadaviek, resp. jednej konkrétnej požiadavke, ktorá vystupuje v úlohe reprezentanta populizmu, stojí vládnuca moc inštitúcií. Ekvivalenčné požiadavky teda vznikajú z opozície k moci. Úlohu tzv. prázdneho signifikantu zastáva práve tá požiadavka z ekvivalenčného reťazca, ktorá ho reprezentuje ako celok. Vo vyššie uvedenom príklade funkciu takéhoto signifikantu zastáva práve požiadavka predčasných volieb. V tomto zmysle ale taktiež platí, že „čím více se řetězec ekvivalencí rozšiřuje, tím slabší bude jeho spojení s partikularistickými požadavky, které přebírají funkci univerzální reprezentace“.²¹ Napriek tomu však môžeme tvrdiť, že ľudovú subjektivitu sme schopní budovať len na základe diskurzívneho vytvárania tendenčne prázdnych signifikantov. To sa môže zdať ako paradox, pretože vyprázdnenosť populistických symbolov sa stáva podmienkou ich politickej účinnosti. Možná existencia prázdnych signifikantov teda závisí od prítomnosti určitého reťazca ekvivalenčných požiadaviek, ktorý je oddelený od mocenských inštitúcií vnútornou hranicou. Prázdny signifikant je jednoducho len jeden prvok z ekvivalenčného reťazca spoločenských požiadaviek, tzn. jedna požiadavka, ktorá vytvára všeobecný univerzálny celok požiadaviek reťazca, pričom ho v tomto zmysle reprezentuje. Prívlastok „prázdny“ považujeme za paradox, pretože takýmto reprezentantom môže byť skutočne ľubovoľná požiadavka z ekvivalenčného reťazca, tzn. prázdny signifikant môže byť „vyplnený“ akýmkoľvek obsahom. Niet ale pochyb o tom, že politická dynamika populizmu je determinovaná neustálym reprodukováním, tzn. posúvaním vyššie uvedenej vnútornej hranice. V skutočnosti môže byť táto hranica, na ktorej sa populistický diskurz zakladá, aj rozvrátená, k čomu môže dôjsť dvomi rôznymi spôsobmi. Prvý nastáva vtedy, keď sa pretrhnú ekvivalenčné väzby medzi rôznymi partikulárnymi požiadavkami v dôsledku ich uskutočnenia, čo predstavuje cestu k úpadku populizmu, a teda prechod na vyšší stupeň súdržnosti inštitucionálneho systému. To jednoducho znamená, že požiadavky z ekvivalenčného reťazca boli splnené mocenským inštitucionálnym aparátom. V tom prípade populizmus ustupuje, pretože už vlastne nie je potrebný. Druhý spôsob rozvrátenia spomínanej vnútornej hranice sa nevyznačuje odstránením hraníc, ale ich zmenou. V momente, keď sa ústredné signifikanty ľudového diskurzu

21 E. Laclau, *Emancipace a radikální demokracie...*, s. 186.

stávajú čiastočne prázdny a zároveň oslabujú svoje bývalé väzby k nejakým partikulárnym obsahom, tieto obsahy sa začínajú otvárať pred radou rôznych ekvivalenčných reartikulácií. Inak povedané, so zmenou vnútornej hranice ekvivalenčného reťazca dochádza k reartikulácii, t. j. k istej úprave požiadaviek. K tejto zmene môže dôjsť napríklad pri vývoji spoločensko-politickej situácie ako napr. pri demisii vlády. Netreba však zabúdať, že prázdne ľudové signifikanty si aj v tom prípade uchovávajú svoj radikalizmus, tzn. svoju schopnosť rozdeľovať spoločnosť na tých, ktorí majú moc, a utlačovaných. Reťazec ekvivalencií sa však medzitým stáva odlišným a politický význam celej populistkej operácie tak nadobúda aj odlišný politický znak. Je nesmierne dôležité pochopiť, ako proces reartikulácie prebieha. Daný proces závisí od skutočnosti, že funkčnosť ústredných signifikantov ľudového radikalizmu sa čiastočne uchováva, pričom ale niekoľko demokratických požiadaviek sa zaraďuje do odlišného reťazca ekvivalencií, tzn. reartikulujú sa. Laclau si na základe týchto záverov uvedomuje nejednoznačnosť ľudových, resp. prázdnych signifikantov a požiadaviek, a zavádza preto pojem tzv. plávajúceho signifikantu. Označuje takýto signifikant za „plávajúci“ z toho dôvodu, že v procese reartikulácie sa jednotlivé požiadavky po ekvivalenčnom reťazci pohybujú, teda „plávajú“. To znamená, že miesto ústredného prázdneho signifikantu, ktorý reprezentuje všetky ostatné požiadavky ekvivalenčného reťazca, zaujme iná požiadavka z tohto reťazca. Ako sme už spomínali, v prípade, že sa zmení spoločenská situácia, ako napr. že vláda podá demisiu a prezident vymenuje novú vládu s jej novým predsedom a niektorými novými ministrami, zmení sa aj hlavná požiadavka, tzn. hlavnú požiadavku odstúpenia premiéra Fica a ministra vnútra Kaliňáka vystriedala požiadavka predčasných volieb. Je dôležité upozorniť aj na to, že vzťah, ktorý plávajúce signifikanty vytvára, sa odlišuje od vzťahu charakteristického pre prázdne signifikanty. Táto odlišnosť sa dá vysvetliť nasledovne:

Zatímco prázdne signifikanty závisia na plne rozvinutej vnútornej hranici, jež je výsledkom ekvivalenčného reťazca, plovoucí signifikanty jsou projevem nejednoznačnosti, jež je niterně vlastní všem hranicím, a neschopnosti těchto hranic dosáhnout jakékoli konečné stability.²²

To znamená, že s plávajúcimi signifikantmi sa stretávame v prípade zmeny vnútornej hranice, t. j. v prípade reartikulácie požiadaviek. Je však dôležité

22 *Tamtiež*, s. 190.

upozorniť, že toto rozlíšenie je predovšetkým analytické. Prázdne a plávajúce signifikanty sa totiž v praxi do veľkej miery navzájom prekrývajú. Faktom je, že spoločnosť sa nikdy nevyznačovala a ani nevyznačuje ustálenosťou. Ona vnútorná hranica teda vždy môže podliehať nejakému posunu. Takisto však platí, že žiadna spoločenská kríza nie je až tak hlboká, aby subverzívne tendencie z nej vyplývajúce neboli napokon do istej miery stabilizované. Táto stabilizácia môže nastať v prípade, ak vládnuca moc vyhovie niektorým požiadavkám ľudu a prijme zásadné opatrenia ako napr. výmena premiéra a rekonštrukcia vlády, odstúpenie policajného prezidenta, ba až predčasné voľby.

Treba však podotknúť, že s populizmom sa môžeme stretnúť nielen v tej najvyššej politike, ale v ktorejkoľvek oblasti spoločensko-inštitucionálnej štruktúry, ako sú napr. klientelisticko-politické organizácie, etablované politické strany, odpor armády či revolučných hnutí a i. Ako sme však na základe tu predstavenej analýzy mohli pozorovať, populizmus nedefinuje ich aktuálnu politiku, ale predstavuje spôsob artikulácie ich tém, a to nech už sú akékoľvek. Pýtame sa teda: Môže sa akýkoľvek politický subjekt za určitých okolností stať populistickým? Avšak, z tu prezentovanej analýzy vyplýva, že by sme si mali skôr položiť otázku takto:

Do akej miery je nejaké hnutie populistické?²³

Nejaké hnutie, strana či subjekt sa stáva populistickým práve do takej miery, do akej sú jeho obsahy artikulované v logike ekvivalencie, tzn. ako sú nesplnené požiadavky v rámci celého ich dlhého reťazca predkladané inštitucionálnemu systému. Je potrebné ale upozorniť tiež na skutočnosť, že žiadne politické hnutie, strana či subjekt neexistuje úplne nezávisle od populizmu. Každé totiž interpretuje ľud proti nejakému nepriateľovi. Opozícia zväčša proti vládnucej elite, ktorú ľudu vykresľuje ako neefektívnu a netransparentnú, a koalícia naopak zase proti opozícii a všetkým tým, ktorí ju kritizujú a podľa nich ešte viac polarizujú spoločnosť. Je to práve ľud ako istá partikularita, ktorý je schopný prostredníctvom ekvivalenčných reťazcov, t. j. reťazcov nesplnených požiadaviek, vytvoriť niečo, čo reprezentuje spoločnosť ako celok. Skutočnosťou ale je, že absolútne, trvalé, konečné spojenie tejto partikularity s univerzalitou nie je možné, pretože sa vždy medzi nimi objaví nejaká trhlina. A práve tak vzniká po-

23 *Tamtiež*, s. 192.

litika.²⁴ Ako upozorňuje Bíba, Laclau „vypracováva politickú gramatiku populizmu, ktorá, jak je presvedčen, poskytuje nejenom lepší pochopení politiky, ale i politická jako takového“.²⁵ To znamená, že „problematika populizmu otevírá královskou cestu k pochopení podstaty politiky“.²⁶

Úplne na záver nášho článku pojednávajúcim o analýze populizmu podľa E. Laclaua sa pokúsime interpretovať jej základné tézy v kontexte súčasného diania na domácej i zahraničnej spoločensko-politickej scéne.

V prípade, že aplikujeme analýzu populizmu podľa E. Laclaua na súčasnú spoločensko-politickú situáciu doma i v zahraničí, dospievame k záveru, že mnohé jej tézy by sa na ňu dali celkom jednoducho aplikovať.

Laclau podľa nášho názoru jednoznačne pomenoval vznik populizmu. To znamená, v momente, keď spoločenská frustrácia z neustále sa zväčšujúceho reťazca nesplnených požiadaviek vygraduje až do takej miery, že vzniká medzi inštitucionálnym systémom, resp. vládnuou elitou, a ľuďom spoločenská trhlina, môžeme pozorovať vznik populizmu. Dôkazom toho je v súčasnosti veľmi napätá spoločensko-politická situácia nielen u nás na Slovensku, ale i v zahraničí. Táto celospoločenská frustrácia pramení jednak z procesu globalizácie, jednak zo samotného systému liberálnej demokracie. Spoločnosť je z nich totiž do veľkej miery sklamaná, lebo globalizácia, ako i liberálna demokracia nenaplnili ich očakávania lepšieho života. Hoci globalizácia so sebou priniesla aj mnohé výhody (internet, nadnárodné spoločnosti, medzinárodné organizácie, projekt Európskej únie so spoločnou menou atď.), tento proces spôsobil aj to, že kapitalizmus získal na sile, čo okrem určitých výhod znamená ešte hlbšie prehlbovanie sociálnych rozdielov medzi ľuďmi. V súvislosti s liberálnym systémom konštatujeme, že na prvý pohľad sa môže javiť ako dokonalý, no ak svoj zrak viac zaostríme, vidíme, že i liberálna demokracia môže prinášať niekoľko závažných problémov prameniacych napr. z otázky tyranie väčšiny alebo problematiky slobody slova a prejavu.²⁷ Neustále sa predlžujúci reťazec nesplnených požiadaviek, ktoré sa predovšetkým týkajú zlepšenia kvality života ľudí, má tak za následok zväčšovanie

24 Pozri *tamtiež*, s. 188.

25 Jan Bíba, Úvod, in E. Laclau, *Emancipace a radikální demokracie...*, s. 23.

26 *Tamtiež*, s. 23.

27 Táto problematika okrem iného súvisí aj s prejavom extrémizmu, ktorý môžeme pozorovať aj spolu s rozmachom internetu a sociálnych sietí. O tomto probléme však podrobnejšie pojednávame v inej práci.

priepasti na hranici medzi „obyčajnými“ ľuďmi a vládnuou elitou. Naopak, keď vládnuca elita napr. v podobe príslušnej inštitúcie určitým požiadavkám vyhovie, táto hranica sa zúži, resp. priepasť sa zmenšuje. Príkladom takejto situácie je napr. súčasné dianie na Slovensku. Po vražde novinára a jeho priateľky frustrácia a nespokojnosť ľudí s neriešením ich požiadaviek vyvrcholila a pretavila sa do pochodov „Za slušné Slovensko“ nielen v mestách po Slovensku, ale i vo svete. Organizátori v mene spoločnosti vzniesli niekoľko požiadaviek, avšak napokon len jedna zastala úlohu ich reprezentanta, t. j. prázdneho signifikantu – predčasné voľby! Napokon prišlo k akémusi čiastočnému upokojeniu situácie po splnení niektorých z požiadaviek, tzn. hranica sa trochu zúžila. Napriek tomu je však situácia medzi ľuďom a elitou naďalej veľmi napätá, čo samozrejme predstavuje úrodnú pôdu pre populizmus. Takisto neexistencia politických a voľičských alternatív je ďalším zdrojom populizmu, pretože nie je možné dobre žiť v spoločnosti, kde nejestvuje nádej na zmenu k lepšiemu.²⁸ Ako príklad nám opäť môže slúžiť slovenská politická scéna. Smer sociálna demokracia na Slovensku vládne viac ako desať rokov, pričom sa dokázala stať najsilnejšou stranou z pomedzi všetkých politických strán. Práve tento fakt je jednou z príčin roztrieštenosti slovenskej pravice. I súčasná vládna koalícia na čele so Smerom SD často argumentuje, že neexistuje žiadna iná alternatíva. Skutočnosťou však je, že pod váhou mnohých káuz, z ktorých poslednou kvapkou je práve vražda novinára a jeho snúbenice ako aj informácie, ktoré novinár vo svojom poslednom nedokončenom článku zverejnil, t. j. údajné napojenie politických špičiek Smeru SD na taliansku mafiu, zapríčinili, že tejto vládnej strane začali klesať preferencie. Ak sa však pozrieme na súčasnú slovenskú opozíciu, je veľmi otázne, či práve ona predstavuje tú správnu alternatívu. A preto v štáte, kde aj koalícia, aj opozícia polarizujú nespokojnú spoločnosť, sa populizmus ujíma až príliš ľahko. Takýto vývoj však môže znamenať, že si spoločnosť za svoju alternatívu zvolí radikálne až extrémistické politické subjekty, ktoré takisto do istej miery môžu využívať populizmus ako nástroj na upevnenie svojej pozície. To v konečnom dôsledku pre spoločnosť môže znamenať veľké riziko, a to iste väčšie než Smer SD pri moci ďalšie volebné obdobie.

28 Veronika Sušová-Salminem, Populismus – strašidlo, které kráčí Evropou, *Argument* 13. 3. 2017 [online, cit. 14. 3. 2018], dostupné na <<http://casopisargument.cz/2017/03/13/populismus-strasidlo-ktere-kraci-evropou/>>.

Vzhľadom na vyššie uvedené skutočnosti však niet pochyb o tom, že dnešná spoločnosť si žiada zmenu. Jednoducho hľadá istú alternatívu k súčasnému jej už nevyhovujúcemu politickému systému. Populizmus touto alternatívou nie je. Je to len nástroj, ako túto alternatívu dosiahnuť. Populizmus sa tak stáva pokusom o obrodienie politiky. To samozrejme nie je zlou cestou, avšak otázkou zostáva, čo nás na jej konci čaká. Populizmus sa dnes ale uberá cestou podnecovania nenávisťi, tzn. radikalizmu, ba až extrémizmu, a tým i vytvárania ešte väčšej priepasti medzi ľuďmi. A to je rozhodne zlá cesta!

Mgr. Barbara Biháryová

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave
Gondova 2, 814 99 Bratislava, Slovenská republika
biharyova2@uniba.sk

